

УДК 159.96:316

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-2-22-11

О.В. КАРАПЕТРОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,

*доцент кафедри інноваційних технологій з педагогіки психології та соціальної роботи
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ВПЛИВ РІВНЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ВИБІР СТРАТЕГІЇ РЕАГУВАННЯ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

У статті сконцентровано увагу на проблемі розвитку соціального інтелекту та встановлення зв'язків рівня розвитку соціального інтелекту на вибір стратегії реагування у конфліктних ситуаціях в юнацькому віці.

Розглянуто поняття соціальний інтелект, його структуру і функції, сучасні підходи до проблеми розвитку соціального інтелекту в юнаків. Виокремлено вміння, які вважають структурними складовими соціального інтелекту: інтерперсональні, антиципативні, емпатійні. Проаналізовано і подано психологічні аспекти та особливості розвитку соціального інтелекту в юнацькому віці.

Розкрито підходи до тлумачення поняття стратегії реагування та названо види стратегій реагування у конфліктній ситуації: суперництво (конкуренція, домінування, боротьба, напористість); уникання (ухиляння, відхід); поступливість (присотування); співробітництво (кооперація, інтеграція); компроміс. Представлено результати емпіричного дослідження щодо впливу розвитку соціального інтелекту на вибір стратегії реагування у конфліктних ситуаціях. Загальний рівень розвитку соціального інтелекту в групі юнаків оцінюється як нижче середнього. Це вказує на необхідність розвитку рівня соціального інтелекту в юнацькому віці, що має сприяти формуванню відповідних соціальних компетенцій юнаків. Відсутність низьких показників рівня розвитку соціального інтелекту в досліджуваній групі може певним чином вказувати на відповідність віковим нормам розвитку соціального інтелекту та загального психічного розвитку юнаків у цілому, а також наявність переваги у застосуванні юнаками стратегії компромісу, меншою мірою застосовуються стратегії співробітництва й відходу від конфлікту, виражені порівняно однаковими показниками, найменш застосовується стратегія боротьби.

Доведено позитивний зв'язок рівня соціального інтелекту та стратегії поведінки у конфліктній ситуації: вищий рівень розвитку соціального інтелекту співвідноситься з конструктивними стратегіями; нижчий рівень розвитку соціального інтелекту співвідноситься з неконструктивними стратегіями.

Ключові слова: соціальний інтелект, стратегії реагування, юнацький вік, рівні розвитку соціального інтелекту, конфліктні ситуації.

Постановка проблеми. Серед проблем сучасної психології поняття «соціальний інтелект» і проблеми його дослідження привертають велику увагу наукових дослідників та практиків. Вивчення соціального інтелекту в сучасній психологічній науці має відносно коротку дослідницьку історію, але численні дослідження науковців довели його значущість у соціальному житті людини.

Саме з соціальним інтелектом пов'язують успішність життєдіяльності людини. Науковий інтерес щодо особливостей формування соціального інтелекту значною мірою пов'язаний з пошуком засобів розвитку сучасної інтегрованої особистості [1, с. 45; 2, с. 24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблемами походження й сутності соціального інтелекту займалися Г.Ю. Айзенк, Г. Гарднер, Дж. Гілфорд, М.О. Саллівен, Ч. Спірмен, Р. Стернберг, Л. Терстоун, Р. Торндайк, М. Тісак, та ін. У своїх пра-

цях вони довели, що соціальний інтелект – це самостійне утворення в структурі інтелекту особистості і є інтегративною здатністю адекватно сприймати, розуміти і прогнозувати поведінку та діяльність інших людей [3, с. 302].

Соціально-психологічні властивості особистості та індивідуальні здібності, які складають структуру соціального інтелекту людини ґрунтовно досліджено у працях О.В. Белоконь, О.І. Влазової, І.Б. Кудінової, М.О. Лукичової, Г.М. Молокостової, О.О. Федорової та ін. [7, с. 125].

На думку А.В. Брушлинського, Ю.М. Ємельянова, М.М. Кашапова, С.Д. Максименка, В.О. Порядіної, С.А. Рахманкулової, С.Л. Рубінштейна, М.Л. Тарасенко, О.К. Тихомирова, соціальний інтелект вважається своєрідною здатністю знаходити спільну мову з суб'єктами соціального оточення, легко налагоджувати контакти з людьми та взаємодіяти з ними [5, с. 115].

З позицій вікового підходу основні завдання вивчення соціального інтелекту полягають у тому, щоб визначити роль соціального інтелекту у вирішенні завдань розвитку особистості у межах психологічного віку [6, с. 167].

Особливим аспектом проблем вивчення соціального інтелекту є проблема соціальної ситуації розвитку людини в юнацькому віці. Основною віковою характеристикою юнака дослідники називають суперечність між ідентифікацією та індивідуалізацією його особистості серед оточення. Потреба самовиразитися, розкрити свої переживання домінує над інтересом до почуттів та переживань іншого, що зумовлює егоцентричність юнацького спілкування, служить причиною напруженості взаємин та невдоволення ними, породжуючи конфліктність у соціальних ситуаціях [3, с. 143; 7, с. 124; 8, с. 78].

Незважаючи на численні дослідження проблема розвитку соціального інтелекту та його вплив на вибір стратегії реагування у конфліктних ситуаціях залишається відкритою.

Мета статті: емпірично дослідити вплив рівня розвитку соціального інтелекту юнаків на вибір стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження ми розглядаємо соціальний інтелект як знання, що формуються в процесі розвитку особистості безпосередньо у соціальних контактах з оточенням і використовуються або обираються в певній ситуації залежно від сформованих особистісних якостей.

Основою конструктивної стратегії розв'язання конфліктної ситуації, на наш погляд, має бути достатній рівень розвитку соціального інтелекту особистості та її певні індивідуально-типологічні особливості.

Для вивчення впливу рівня розвитку соціального інтелекту на вибір стратегії реагування у конфліктних ситуаціях, було сформульовано припущення, що рівень розвитку соціального інтелекту та особистісні особливості юнаків визначають їх вибір стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях.

Досліджувану вибірку склали юнаки 16–17 років, 22 дівчат та 10 хлопців (n=32) із ЗОШ №17 м. Дніпро.

Для вирішення емпіричних завдань та перевірки гіпотези нами було використано такі діагностичні методики: для дослідження соціального інтелекту досліджуваних – методику діагностики Дж. Гілфорда та М.О. Салліван «Тест соціального інтелекту» (адаптація О.С. Михайлової); для вивчення індивідуально-психологічних особливостей – опитувальник Г. Айзенка (підлітковий варіант); тест «Стиль конфліктної поведінки» К.Н. Томаса (в адаптації Н.В. Гришиної), призначений для визначення стилю реагування особистості у конфліктній ситуації; опитувальник А. Баса–А. Дарки (в адаптації Г.А. Цукерман) для виявлення особливості емоційного реагування особистості; особистісний опитувальник В. Мегедь–А. Овчарова [5, с. 110; 4, с. 97].

У табл. 1 наведено середні значення загальногрупових показників за окремими субтестами та композитну оцінку СІ, що дозволяє визначити (згідно з ключем) рівні значень вимірюваних параметрів.

Загальний рівень розвитку СІ в групі юнаків оцінюється як нижче середнього. У табл. 2. відбито отримані загальногрупові показники за результатами вимірювання СІ.

Дані табл. 2. свідчать про відсутність низьких показників рівня розвитку СІ у досліджуваній групі, що може певним чином вказувати на відповідність віковим нормам розвитку СІ та загального психічного розвитку юнаків у цілому. Але відсутність високих показників розвитку СІ у досліджуваній групі вказує на необхідність застосування відповідної програми розвитку СІ.

Таблиця 1

Узагальнені дані за тестом «Соціальний інтелект» (n=32)

Показник	Субтест парціального CI				Композитна оцінка CI
	Субтест 1 Історії з заверш.	Субтест 2 Групи експр.	Субтест 3 Вербал. експр.	Субтест 4 Історія з доповн.	
Середнє значення (бал)	6,31	5,88	5,31	5,59	23,16
Рівень значення	Середній	Середній	Нижче середнього	Нижче середнього	Нижче середнього

Таблиця 2

Узагальнені показники за результатами вимірювання CI у досліджуваній групі юнаків (n=32)

Рівень соціального інтелекту (CI)					
Кількість балів	1 бал	2 бали	3 бали	4 бали	5 балів
Рівень розвитку	Низький	Нижче середнього	Середній	Вище середнього	Високий
Відсоток по групі	-	65,6%	34,4%	-	-

Результати вимірювання типових для досліджуваних юнаків стратегій реагування в конфліктній ситуації свідчать, що в групі досліджуваних виявлено представленість кожної стратегії реагування в конфліктній ситуації таким чином: боротьба – 9%; співробітництво – 22%; компроміс – 41%; відхід – 28%; поступливість – 0.

Одержані дані свідчать про наявність переваги у застосуванні юнаками стратегії компромісу; меншою мірою застосовуються стратегії співробітництва й відходу від конфлікту, виражені порівняно однаковими показниками; найменш застосовується стратегія боротьби. Стратегія поступливості в досліджуваній групі представлена не була.

Результати вимірювання екстраверсії/інтроверсії та нейротизму, а також типу темпераменту за опитувальником Г. Айзенка свідчать, що представленість типів темпераменту є різною: флегматичний тип в групі досліджуваних не виявлено взагалі; меланхолічний тип – 2 особи (6%); найбільш вираженими є сангвінічний тип – 12 (38%), та холеричний – 18 (56%). Кожний з типів представлено окремими підтипами (за Г. Айзенком).

Узагальнення даних надає можливість виявити певні характеристики досліджуваної групи юнаків за параметром типу темпераменту.

Аналіз середніх значень за параметрами екстраверсії/інтроверсії та нейротизму виявив екстраверсійну спрямованість досліджуваної групи (M =18,3 при max=24 бала) – вищий за середній рівень, тенденцію до емоційної нестабільності (M =14,0 при max=24 бала) – середній рівень; схильності до неправди виявлено не було (M =3,0 при max=5 балів).

Дослідження особистісних особливостей проводилося із застосуванням «Цифрового тесту» (В. Мегедь, А. Овчаров), який дозволяє встановити соціотип особистості. Змістовий аналіз соціотипів дозволяє розподілити їх на групи за ознаками екстраверсійності/інтроверсійності, а також зацікавленістю/не зацікавленістю стосунками з іншими.

Найбільш представлені в групі досліджуваних соціотипи Комунікатор, Політик, Посередник (по 4 особи), наступне місце у ранговому ряду займають Гуманіст, Наставник, Новатор, Хранитель, Лірик, Майстер, Критик, Аналітик (по 2 особи), та одиночно представлені Інспектор, Лідер, Натхненник, Керівник.

Аналіз соціотипів у групі досліджуваних юнаків виявив розбіжність у їх кількісній представленості. Узагальнені результати зіставлення типу темпераменту й соціотипу досліджуваних подано в табл. 3.

Таблиця 3

Результати зіставлення типу темпераменту та соціотипу в групі юнаків (n=32)

Тип темпераменту	Соціотип
Холерик	Майстер, Політик, Наставник, Лірик, Посередник, Комунікатор, Керівник, Критик, Гуманіст
Сангвінік	Гуманіст, Новатор, Комунікатор, Хранитель, Аналітик, Натхненник, Лідер
Меланхолік	Інспектор, Посередник

Дані таблиці наочно подають деякі змістові відмінності щодо соціотипу в кожному з типів темпераменту, певному типу темпераменту відповідає певна група соціотипу.

Холеричний тип визначається такими узагальненими змістовими характеристиками: зацікавленість у стосунках з людьми більшою мірою через реалізацію можливості впливати на них; розуміння внутрішнього світу людини, хоча й не завжди може братися до уваги; прагнення до визнання іншими особистих заслуг; зацікавленість у враженнях.

Сангвінічному типу притаманні такі узагальнені змістові характеристики: спрямованість на певну практичну активність; відносна соціальна автономність; зацікавленість більше змістом, ніж формою у стосунках з людьми; прагнення стабільності у стосунках.

Група соціотипів меланхолічного темпераменту нечисленна, провідними характеристиками цієї групи є здатність й зацікавленість у етичних стосунках, відсутність схильності до конкуренції, прийняття рамок договорів, усвідомлення свого місця серед інших. Отже, означені змістові характеристики виявляють певну різницю в соціальній поведінці особистості, яка обумовлена її психодинамічними особливостями.

Наступним завданням дослідження стало виявлення агресивних і ворожих реакцій та схильності до опозиційної поведінки юнаків, тобто особливостей реагування. Узагальнені результати вимірювання особливостей емоційного реагування юнаків з визначенням його домінуючого типу або відсутності значної виразності реагування наведено на рис 1.

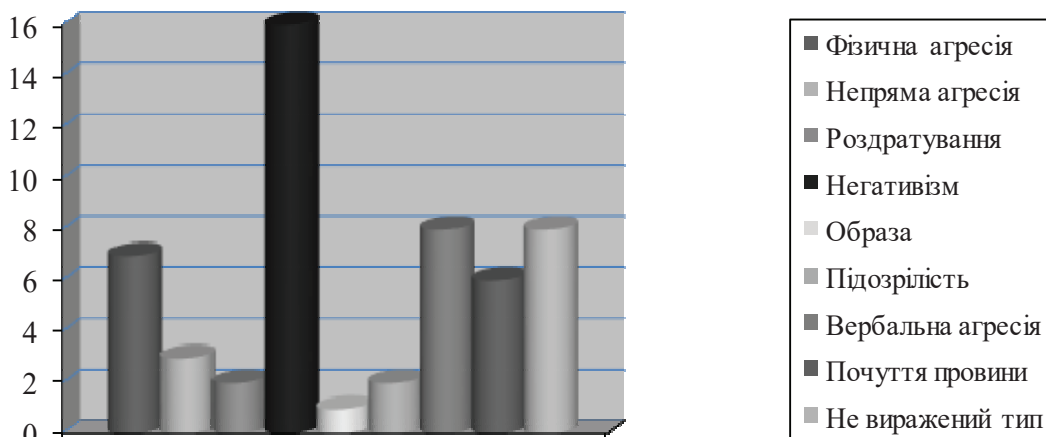

Рис. 1. Показники кількості випадків за типом реагування в групі

Порівняння типу стратегій поведінки в конфлікті та типу емоційного реагування досліджуваних юнаків дозволяє визначити певні закономірності.

Отже, спостерігається взаємозв'язок типу емоційного реагування особистості та типу стратегії поведінки в конфлікті (табл 4).

Таблиця 4

Порівняння типу стратегій поведінки в конфлікті та типу емоційного реагування юнаків (n=32)

№ досл.	Стратегія реагування в конфліктній ситуації	Тип емоційного реагування
1	Компроміс	Не виражений
2	Відхід	Почуття провини
3	Відхід	Вербальна агресія
4	Компроміс	Не виражений
5	Співробітництво	Негативізм
6	Компроміс	Фізична агресія, негативізм
7	Відхід	Негативізм
8	Компроміс	Фізична агресія
9	Відхід	Негативізм
10	Компроміс	Не виражений
11	Відхід	Почуття провини, негативізм
12	Компроміс	Вербальна агресія
13	Боротьба	Фізична, непрямая, вербальна агресія, негативізм, підозрілість
14	Компроміс	Роздратування, негативізм, вербальна й непрямая агресія, образа
15	Співробітництво	Негативізм
16	Співробітництво	Не виражений
17	Співробітництво	Почуття провини
18	Боротьба	Вербальна агресія
19	Компроміс	не виражений
20	Відхід	Вербальна агресія
21	Співробітництво	Негативізм, почуття провини
22	Відхід	Негативізм, фізична й вербальна агресія, почуття провини
23	Компроміс	Фізична агресія, негативізм
24	Відхід	Негативізм
25	Компроміс	Не виражений
26	Компроміс	Фізична агресія
27	Відхід	Почуття провини, негативізм
28	Компроміс	Не виражений
29	Боротьба	Фізична, непрямая, вербальна агресія, негативізм, підозрілість
30	Співробітництво	Негативізм
31	Відхід	Не виражений
32	Компроміс	Роздратування, негативізм, вербальна агресія

Найменш представлена у групі юнаків стратегія боротьби (9 %), чому відповідає тип емоційного реагування – фізична, непрямая, вербальна агресія, негативізм, підозрілість.

Стратегії співробітництва (22%) відповідає переважно негативізм та почуття провини. Ми вважаємо, що цей взаємозв'язок може пояснюватися таким. З одного боку, юнаки від-

значають у себе негативізм, який проявляється як опозиційний спосіб поведінки, спрямованість проти авторитету або керівництва, бажання пасивного опору чи активної боротьби проти законів і устоїв, що встановилися. З іншого боку, наявність почуття провини старшокласників виражає стрімкий вплив почуття провини на прояв форм поведінки, які звичайно забороняються нормами суспільства, та виражає ступінь переконання досліджуваного в тому, що він поводить не гарно, робить неправильні вчинки, наявність у нього каяття, совісті.

Стратегія уникання конфлікту (28 %) співвідноситься переважно з почуттям провини, негативізмом, вербальною агресією. Таке поєднання визначає низький рівень сформованості комунікативних умінь, оскільки нездатність конструктивно взаємодіяти з оточенням призводить до відмови розв'язувати конфлікт. Розв'язання конфлікту передбачає усвідомлення його сутності та визначення засобів, що забезпечать порозуміння сторін. Ймовірно, рівень усвідомлення означеного в юнаків не достатній для самостійного прийняття рішень у конфліктній ситуації, вони почуваються невпевненими і тому вважають за доцільне відсторонитися від конфлікту або відреагувати вербальною агресією.

Майже половина з виявлених в групі досліджуваних виборів стратегії компромісу поєднується з незначними проявами емоційного реагування. Відсутність великих значень за цим параметром означає відсутність агресивних і ворожих реакцій та схильності до опозиційної поведінки. Тому компроміс як стратегія, що характеризується згідливістю, згодою з частковим задоволенням у конфлікті власних інтересів, поступливістю в чомусь за умови, що опонент також буде поступливим щодо іншого, вибирається юнаками, які не мають вираженої агресивності чи ворожості. Ймовірно, що вибір стратегії компромісу в такому випадку слід вважати ознакою частково вираженої конструктивності взаємодії у юнаків.

Висновки. Дослідження дозволяє встановити позитивний зв'язок рівня соціального інтелекту та стратегії поведінки у конфліктній ситуації: вищий рівень розвитку CI співвідноситься з конструктивними стратегіями; нижчий рівень розвитку CI співвідноситься з неконструктивними стратегіями.

Достовірні негативні кореляційні зв'язки виявилися між показником екстраверсії і стратегією відходу від конфлікту ($r=-0,53$, $p<0,05$) та почуттям провини ($r=-0,41$, $p<0,05$). Наявність такого зв'язку свідчить: чим вищі показники екстраверсійної спрямованості особистості, тим менше вона схильна до відходу від конфліктів та почуття провини.

Показник нейротизму (емоційної нестабільності) негативно пов'язаний зі стратегією співробітництва ($r=-0,36$, $p<0,05$) та схильністю до неправди ($r=-0,36$, $p<0,05$): чим більше виражена емоційна нестабільність, тим менше виражена схильність до співробітництва та більше до брехні.

Виявлений позитивний кореляційний зв'язок емоційної нестабільності й таких типів емоційного реагування, як непряма агресія ($r=0,49$, $p<0,05$), роздратування ($r=0,61$, $p<0,05$), негативізм ($r=0,41$, $p<0,05$), образа ($r=0,61$, $p<0,05$), підозрілість ($r=0,52$, $p<0,05$), вербальна агресія ($r=0,62$, $p<0,05$), почуття провини ($r=0,55$, $p<0,05$). Чим більше людина відрізняється нестабільністю, неврівноваженістю нервово-психічних процесів, емоційною нестійкістю, тим більше вона схильна до агресивних й ворожих проявів у реагуванні на конфліктну ситуацію.

Позитивний кореляційний зв'язок виявлений між правдивістю та стратегією співробітництва ($r=0,55$, $p<0,05$), а також негативний зв'язок між правдивістю та вербальною агресією ($r=-0,46$, $p<0,05$). Тобто схильність людини до брехні не корелює з конструктивною поведінкою співробітництва.

Стратегія боротьби достовірно пов'язана з фізичним ($r=0,57$, $p<0,05$) та непрямим агресивним реагуванням ($r=0,49$, $p<0,05$), а також вербальною агресією ($r=0,46$, $p<0,05$) та підозрілістю ($r=0,48$, $p<0,05$). Негативний кореляційний зв'язок виявляється між стратегією боротьби та стратегією співробітництва ($r=-0,43$, $p<0,05$), компромісу ($r=-0,38$, $p<0,05$), відходу від конфлікту ($r=-0,66$, $p<0,05$). Ймовірно, що високі показники агресивності й ворожості визначають поведінку суперництва.

Негативний кореляційний зв'язок виявлено між показниками співробітництва та роздратуванням ($r=-0,52$, $p<0,05$), що виявляє взаємовиключний характер цих явищ: співробітництво, яке передбачає максимальне задоволення в конфлікті власних інтересів та інтересів опонента.

Стратегія компромісу негативно пов'язана з відходом від конфлікту ($r=-0,63$, $p<0,05$), негативізмом ($r=-0,42$, $p<0,05$), почуттям провини ($r=-0,49$, $p<0,05$). Тобто чим більше людина налаштована на компромісні рішення, часткове задоволення у конфлікті й власних інтересів, й інтересів опонента, тим менше вона виявляє схильність до відсторонення від проблемних рішень, та не має ворожих тенденцій у поведінці, не обтяжується почуттям провини.

Стратегія уникнення конфлікту навпаки супроводжується почуттям провини ($r=0,51$, $p<0,05$), що виявляє неспроможність людини діяти активно у конфліктній ситуації, уявлення, що вона зникне сама по собі, відчуття відсутності необхідних ресурсів для отримання перемоги над опонентом, або якоесь особливе ставлення до опонента.

Фізична агресія позитивно пов'язана з непрямою агресивною формою реагування ($r=0,58$, $p<0,05$), негативізмом ($r=0,50$, $p<0,05$), підозрілістю ($r=0,42$, $p<0,05$); непряма агресія – з роздратуванням ($r=0,62$, $p<0,05$), негативізмом ($r=0,50$, $p<0,05$), образою ($r=0,61$, $p<0,05$), підозрілістю ($r=0,58$, $p<0,05$), вербальною агресією ($r=0,74$, $p<0,05$). На наш погляд, такий зв'язок виявляє загальну пов'язаність деструктивних тенденцій поведінки особистості, незалежно від того, як саме спрямовується агресія – на інших, чи власне на себе.

Отримані дані вказують на необхідність застосування психолого-педагогічних заходів з метою розвитку соціального інтелекту в юнацькому віці.

Одним із основних та найбільш оптимальних засобів розвитку соціального інтелекту є розвивальна програма, яку визначають як сукупність групових методів формування вмінь та навичок самопізнання, спілкування та взаєморозуміння людей у групі. Завданнями програми є формування уявлення про сутність процесу ідентифікації з іншими людьми; усвідомлення ототожнення себе з іншими людьми; відпрацювання індивідуальних стратегій актуалізації процесу ідентифікації; розвиток прогностичних здібностей у спілкуванні.

Список використаної літератури

1. Булка Н.І. Ресурси соціального інтелекту: адаптивність, комунікативність, креативність. *Практична психологія і соціальна робота*. 2004. № 6. С. 43–53.
2. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія. К.: Київський університет, 2005. 308 с.
3. Глазкова І.Я. Стратегія запобігання конфліктам суб'єктів навчального процесу ВНЗ. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. 2015. №1.(9). С. 210–215.
4. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. М.: Институт психологии РАН, 2004. 176 с.
5. Харченко С.В. Особливості соціального інтелекту в юнацькому віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 2. Т. 2. С. 112–116.
6. Харченко С.В. Індивідні чинники формування соціального інтелекту. *Право і безпека*. 2016. № 1 (60). С. 167–171.
7. Compas B., Connor-Smith J., Saltzman H., Thomsen A., Wadsworth M. Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*. 2001. Vol. 127. No. 1. P. 87–127.
8. Cramer P. Defense mechanismus and Coping strategies: What's the difference? *American Psychologist*. 2000. June. P. 638–646